

KAZIMIERZ MAREK WOLSZA

Uniwersytet Opolski, Wydział Teologiczny

<https://orcid.org/0000-0001-5352-9678>

Ekumeniczne aspekty słowiańskich koncepcji zjednoczeniowych w ujęciu Czesława Głombika

Ecumenical aspects of Slavic unification concepts as seen by Czesław Głombik

Abstract

Prof. Czesław Głombik (1935–2022), a philosophy historian at the University of Silesia in Katowice, dealt in his research with the philosophy of Slavic countries (primarily Czech and Slovak philosophy). Ecumenical issues, including the history of Hussitism and Slavic unification concepts, were also present in his works. He discussed two in detail: (1) Jan Kollár's concept of Slavic reciprocity and (2) the Cyrillo-Methodian tradition, renewed in the 19th century. Głombik believed there were attitudes in Slavic unification concepts that can be referred to in recent ecumenical and integration activities (getting to know one's partner, sharing in cultural goods, patience and setting small and realistic goals). This article is the first attempt to synthesise the views of Prof. Głombik on ecumenical issues.

Keywords: ecumenism, Cyrillo-Methodian tradition, Czech revival, Slavic philosophy, modern philosophy.

Abstrakt

Prof. Czesław Głombik (1935–2022), historyk filozofii z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, zajmował się w swych badaniach filozofią krajów słowiańskich (przede wszystkim filozofią czeską i słowacką). W jego pracach na ten temat obecne były również zagadnienia ekumeniczne, m.in. dzieje husytyzmu oraz słowiańskie koncepcje zjednoczeniowe. Szczegółowo omawiał dwie z nich: (1) koncepcję wzajemności słowiańskiej Jana Kollára oraz (2) odnowioną w XIX w. tradycję cyrylo-metodiańską (*Cyrillo-Methodian tradition*). Głombik uważał, że w słowiańskich koncepcjach zjednoczeniowych występowały postawy, do których można nawiązywać we współczesnych działaniach ekumenicznych i integracyjnych (poznanie partnera, współudział w dobrach kultury, cierpliwość, stawianie drobnych i realistycznych celów). Niniejszy artykuł jest pierwszą próbą syntezy poglądów prof. Głombika na tematy ekumeniczne.

Słowa kluczowe: ekumenizm, tradycja cyrylo-metodiańska, czeskie odrodzenie, filozofia słowiańska, filozofia nowożytna.

1. Historyk filozofii wśród ekumenistów

„Dotychczasowe opracowania dotyczące historii ruchu ekumenicznego nie uwzględniają wkładu teologów słowiańskich w dzieło zjednoczenia Kościołów chrześcijańskich”. Autorem przytoczonych słów jest teolog ekumenista oraz historyk ruchu ekumenicznego prof. Leonard Górka SVD¹. Od czasu wyrażenia tej opinii (1970) minęło już ponad pół wieku i należałoby ją złagodzić. Sam jej autor poświęcił kilka publikacji słowiańskim inicjatywom zjednoczeniowym, upowszechniając je i włączając do historii ruchu ekumenicznego². Do jego prac nawiązywał także prof. Czesław Głombik, zmarły w 2022 r. historyk filozofii nowożytnej i współczesnej, naukowo związany z Uniwersytetem Śląskim w Katowicach³. Pisał on m.in. tak: „Na gruncie polskim [ideę welehradzką] wytrwale [...] przypomina i przybliża, ukazując jej ekumeniczny sens, werbista związany z Katedrą Teologii Ekumenicznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ks. Leonard Górka”⁴. Sam prof. Głombik nie zajmował się wprost historią ruchu ekumenicznego ani teologią ekumeniczną. Był historykiem filozofii zainteresowanym filozofią krajów słowiańskich. Władał językiem czeskim i słowa-

¹ Leonard Górka. 1970. „Początki ruchu ekumenicznego na Słowiańszczyźnie w XIX w. i na początku XX wieku”. *Collectanea Theologica* 20 (2): 137–138.

² Leonard Górka. 1978. Ekumeniczne znaczenie kongresów welehradzkich 1907–1936. W *Służbie Słowa Bożego*. Red. Roman Malek, Waldemar Wesoły, 89–100. Płock – Pieniężno: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne; Leonard Górka. 1982. *Doktryna ekumeniczna kongresów welehradzkich (1907–1946). Studium z zakresu historii katolickiej myśli ekumenicznej* (Studia Ekumeniczne, 1). Warszawa: Wydawnictwo ATK; Leonard Górka. 1993. „Słowiański kontekst ekumenizmu”. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 14: 203–218; Leonard Górka. 1995. *Dziedzictwo ojców. Ekumeniczny charakter tradycji welehradzkiej*. Warszawa: Verbinum; Leonard Górka. 1995. Od unionizmu do ekumenizmu. Ewolucja myśli ekumenicznej w Kościele rzymskokatolickim. W *Kościół czy Kościół. Wybrane zagadnienia z ekumenizmu*. Red. Leonard Górka, Stanisław Celestyn Napiórkowski, 19–148. Warszawa: Verbinum; Leonard Górka. 1999. U podstaw jedności europejskiej. Istotne wartości cyrylo-metodiańskiej tradycji. W *W służbie wartościom. Księga pamiątkowa poświęcona Księdzu Biskupowi Profesorowi dr. hab. Kazimierzowi Ryczanowi z okazji 60-lecia urodzin*. Red. Ryszard Kamiński, Stanisław Bielecki, 191–198. Kielce: Wydawnictwo „Jedność”; Leonard Górka. 2001. *Święci Cyryl i Metody a pojednanie. Słowiańskie dziedzictwo w służbie jedności Kościołów i narodów*. Warszawa – Lublin: Wydawnictwo Księży Marianów; Leonard Górka. 2006. Tradycja cyrylo-metodiańska dziś. Utopia czy program. W *Pojednanie drogą Kościoła. Dziesięciolecie encykliki „Ut unum sint”*. Red. Józef Budniak, 93–100. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; Leonard Górka. 2006–2007. „Welehrad – symbol pojednania. W setną rocznicę inicjacji Kongresów Welehradzkich (1907–2007)”. *Roczniki Teologiczne* 53–54: 73–86.

³ Czesław Głombik urodził się w 1935 r. w Zabrze-Pawłowie. Studia filozoficzne ukończył na Uniwersytecie Warszawskim. W 1970 r. doktoryzował się na Uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem prof. Jana Legowicza. W 1978 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego, w 1985 r. zaś tytuł profesorski. Był długoletnim kierownikiem Katedry Historii Filozofii Nowożytnej i Współczesnej w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zmarł 14 maja 2022 r. w Katowicach.

⁴ Czesław Głombik. 2001. „Welehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”. *Sofia* 1: 19; por. Czesław Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej. W *Ksiądz Kardynał dr August Hlond Prymas Polski. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*. Red. Józef Sliwiok, 45–56. Katowice: Wszechnica Górnośląska Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walerego Rózdzińskiego.

ckim, publikował w tych językach, a jego badania dotyczące filozofii krajów słowiańskich zostały docenione przez Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu, który w 2005 r. nadał mu doktorat *honoris causa*⁵. Publikacje dotyczące filozofii czeskiej, a także filozofii innych krajów słowiańskich (nie licząc filozofii polskiej), zaczęły się pojawiać w dorobku Głombika w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Pierwszym filozofem czeskim, którego biografią i myślą katowicki uczony zainteresował się bliżej, był Oldřich Kramář (1848–1924), który w 1877 r. bezskutecznie aspirował do objęcia kierownictwa Katedry Filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim⁶. Potem Głombik zajmował się także innymi myślicielami słowiańskimi (czeskimi, słowackimi i słoweńskimi), takimi jak: Jan Kollár (1793–1852), Franc Grivec (1879–1929), Karel Vorovka (1879–1929), Josef Kratochvil (1882–1940), Metoděj Habáň (1889–1984), Jan Patočka (1907–1977), Radim Palouš (1924–2015), Lubomír Nový (1930–1996). Opracowywał biogramy myślicieli słowiańskich dla *Encyklopedii katolickiej* (KUL), *Powszechnej encyklopedii filozofii* (Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu) oraz dla czeskiego słownika (*Slovník českých filozofů*) wydanego przez Uniwersytet Masaryka w Brnie (*Masarykova Univerzita*). Na bieżąco też śledził i recenzował w polskich czasopismach publikacje czeskich i słowackich filozofów. Spośród wydanych po czesku publikacji katowickiego profesora należy wymienić przede wszystkim dwie monografie, jakie ukazały się w ołomunieckim wydawnictwie „Votobia”: *Český novotomismus třicátých let* (1995) oraz *Umění zapomínat?* (2000), natomiast wśród prac w języku słowackim wyróżnia się oryginalne studium *Mladý Heidegger a Aristoteles* (2013)⁷.

Historia filozofii, jaką uprawiał Głombik, nie była historią bezosobowych idei, analizowanych w oderwaniu od kontekstu, w którym się rodziły i rozwijały. Zainteresowania historyka filozofii – pisał autor – ulegają „przemieszaniu” z rejestracją spraw wnoszonych przez ugrupowania religijne, orientacje i ruchy społeczne⁸. W publikacjach Głombika pojawiały się przeto zagadnienia podej-

⁵ Marek Rembierz. 2006. „Prof. zw. dr hab. Czesław Głombik doktorem *honoris causa* Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu”. *Ruch Filozoficzny* 63 (4): 549–554.

⁶ Czesław Głombik. 1984. „Krakowskie kontakty filozoficzne Oldřicha Kramářa”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 30: 319–338; Czesław Głombik. 1996. *Impulsy i zbliżenia. Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 73–98.

⁷ Czesław Głombik. 1995. *Český novotomismus třicátých let. Inicjativy – kulturní context – polemiky*. Olomouc: Wydani Votobia; Czesław Głombik. 2000. *Umění zapomínat? Dějiny vztahů české a polské filozofie*. Olomouc: Wydani Votobia; Czesław Głombik. 2013. „Mladý Heidegger a Aristoteles – pramen fenomenologických inšpirácií (Brentano a Braig)”. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae* 38: 71–93; por. Jan Zouhar. Czesław Głombik a česká filozofie. W *Filozofia i čas přezšly. Profesorowi Czesławowi Głombikowi w 70. rocznicę urodzin*. Red. Barbara Szotek, Andrzej J. Noras, 32–37. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

⁸ Czesław Głombik. 1982. *Metafizyka kultury. Grabmann – Maritain – neoscholastyka polska*. Warszawa: Książka i Wiedza, 7.

mowane także przez historyków Kościołów chrześcijańskich i ekumenistów. Autor dostrzegał bowiem rozmaite korelacje zachodzące pomiędzy ideami filozoficznymi a życiem religijnym, stosunkami międzywyznaniowymi i poglądami teologicznymi.

Warto wymienić jeszcze inne okoliczności, które poszerzały otwarcie Głombika na zagadnienia ekumeniczne. Był on promotorem obronionej w 1994 r. rozprawy doktorskiej ks. Józefa Budniaka, aktywnego wówczas działacza ekumenicznego, a potem znanego teologa związanego z Uniwersytetem Śląskim. Budniak, podobnie jak Górka, był cieszyńianinem i jego zainteresowania naukowe dotyczyły m.in. tradycji cyrylo-metodiańskiej oraz innych problemów żywotnych na pograniczu polsko-czeskim, w tym działalności urodzonego w Skoczowie Jana Sarkandra (1576–1620). Tytuł doktoratu brzmiał: *Duchowość chrześcijańska i tło religijno-społeczne działalności J. Sarkandra*⁹. Wskazuje on na szeroką perspektywę, jaką dla dysertacji nakreślił promotor. Uwzględnia ona formację duchową oraz okoliczności religijne i społeczne działalności Sarkandra. Takie podejście było charakterystyczne dla większości prac samego Głombika, w tym tych, które dotyczyły myśli słowiańskiej. Jego współpraca z prof. Budniakiem, podejmowana w ramach Uniwersytetu Śląskiego oraz Komisji Polskiej Akademii Nauk ds. Kontaktów Polsko-Czeskich i Polsko-Słowackich, prowadziła do rozwijania zainteresowań zagadnieniami ekumenicznymi.

Drugą okolicznością, którą należy uwzględnić w analizie ekumenicznych wątków w twórczości Głombika, była współpraca Uniwersytetu Śląskiego z Uniwersytetem Preszowskim (*Prešovská Univerzita*), w którą profesor był zaangażowany i którą animował¹⁰. Z ekumenicznego punktu widzenia Preszów jest wyjątkowym miastem, znajdując się w nim bowiem siedziby biskupów trzech Kościołów: prawosławnego, greckokatolickiego i ewangelicko-augsburskiego. W dziejach miasta i rozwijanej w nim edukacji oraz filozofii trwale zapisało się XVII-wieczne kolegium ewangelickie, zwane „Atenami nad Torysą”. Na Uniwersytecie Preszowskim funkcjonują (obok Wydziału Filozofii, z którym szczególnie współpracował Głombik) dwa ośrodki teologiczne: Wydział Teologii Prawosławnej (*Pravoslávna Bohoslovecká Fakulta*) oraz Wydział Teologii Greckokatolickiej (*Gréckokatolícka Teologická Fakulta*)¹¹. Ze spotkań preszow-

⁹ Józef Budniak. 1994. *Duchowość chrześcijańska i tło religijno-społeczne działalności J. Sarkandra*. Katowice: Wydział Nauk Społecznych (maszynopis). Opublikowana wersja rozprawy: Józef Budniak. 1995. *Jan Sarkander patron jednoczącej się Europy*. Bytom – Cieszyn: Wydawnictwo „4K”; por. Józef Budniak. 2009. *Jednoczeni w różnorodności. Tradycja cyrylo-metodiańska jako paradygmat pojednania Kościołów, kultur i narodów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

¹⁰ Czesław Głombik. 2004. Uniwersytecki Preszów i polsko-słowackie spotkania filozoficzne. Wprowadzenie. W *Z prac badawczych współczesnych filozofów słowackich*. Red. Czesław Głombik, 7–17. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

¹¹ Głombik. 2004. Uniwersytecki Preszów i polsko-słowackie spotkania filozoficzne, 11.

skich, oprócz zainteresowań wielokulturową i wielowyznaniową historią grodu, Głombik wyniósł znajomość z filozofem Rudolfem Dupkałą, który rekonstruował dzieje filozoficznej „szkoły preszowskiej” (*Prešovská škola*), związanej z ewangelickim kolegium¹². Poznał także prawosławnego teologa Imricha Belejkaniča (1953–2014), którego publikację na temat eklezjologicznych aspektów uniatyzmu omawiał w „Studiach i Dokumentach Ekumenicznych”¹³.

W szerokich i przekrojowych badaniach historycznofilozoficznych Głombika wyłoniło się kilka zagadnień ekumenicznych. Niektóre z nich były jedynie wzmiankowane (odmiany ekumenizmu, warunki dialogu, kwestia uniatyzmu, ekumenizm w Kościele katolickim, znaczenie II Soboru Watykańskiego dla ekumenizmu, posoborowa „ekumeniczna świeżość”), inne zaś – opracowane szczegółowo i dogłębnie. Wspomnijmy tu o dwóch zagadnieniach szerzej opracowanych przez katowickiego uczonego. Pierwszym z nich były dzieje husytyzmu¹⁴. Nasz autor szczegółowo analizował ewolucję podejścia do myśli Jana Husa (1369–1415) u polskich historyków, filozofów i teologów: Mariana Rechowicza (1910–1983), Stefana Swieżawskiego (1907–2004), Jerzego Kłoczowskiego (1924–2017), Alfonsa Skowronka (1928–2020). Śledził również recepcję w piśmiennictwie zagranicznym znanego artykułu Swieżawskiego z 1986 r. *Jan Hus – heretyk czy prekursor Vaticanum Secundum?*¹⁵ Badania Głombika dotyczące husytyzmu zostały dostrzeżone i docenione w międzynarodowych gremiach. Nasz uczoney wziął udział w dwóch specjalistycznych konferencjach dotyczących Husa – w Bayreuth (1993) oraz w Papieskim Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie (1999). W tej ostatniej (*Al Convegno internazionale su Giovanni Hus*) uczestniczyli badacze z Włoch, Niemiec, Lich-

¹² Rudolf Dupkala. 1999. *Prešovská škola. Filozofia na evanjelickom kolégii v Prešove*. Prešov: Mana Con; Rudolf Dupkala. 2004. Racjonalność i wiara w dziejach filozofii słowackiej. Tłum. Bogusław Szubert. W *Z prac badawczych współczesnych filozofów słowackich*, 18–39; Rudolf Dupkala. 2021. „Philosophy at the Evangelical College in Prešov in the Contexts of European Intellectual Development”. *Studia z Historii Filozofii* 12 (4): 65–81.

¹³ Imrich Belejkanič. 1999. *Unionizmus ako eklezjologický problém*. Prešov: Pravoslavná Bogoslovecká Fakulta Prešovskej Univerzity v Prešove; recenzja: Czesław Głombik. 2001. „Imrich Belejkanič: Unionizmus ako eklezjologický problém. Prešov: Vydavateľstvo Pravoslavnej Bogosloveckej Fakulty Prešovskej Univerzity v Prešove 1999, 180 s.”. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 17 (2): 183–186.

¹⁴ Czesław Głombik. 1995. Dnešní diskuse o Husovi v Polsku. W *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia, konaného 22–26 září 1993 v Bayreuthu*. Red. Jan Blahoslav Lášek, Jan Liguš, 246–248. Praha: Česká Křesťanská Akademie; Czesław Głombik. 1995. „Hus in der polnischen Forschung der letzten Jahrzehnte”. *Theologische Zeitschrift* 51: 224–238; Czesław Głombik. 1995. „Pokoncilni hlas polského teologa v Husové věci”. *Theologická Revue* 6: 91–92; Głombik. 1996. *Impulsy i zbliżenia*, 9–39; Czesław Głombik. 1997. Die aktuelle Hus-Diskussion in Polen. W *Jan Hus: Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Vorträge des internationalen Symposions in Bayreuth vom 22. bis 26. September 1993*. Red. Ferdinand Seibt, 411–413. München: Oldenbourg.

¹⁵ Stefan Swieżawski. 1986. „Jan Hus – heretyk czy prekursor *Vaticanum Secundum?*”. *Tygodnik Powszechny* 40 (6): 1–2; Stefan Swieżawski. 1993. *Istnienie i tajemnica*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 232–243.

tensteinu i Kanady¹⁶. W niniejszym artykule pomijam jednak prace Głombika dotyczące husytyzmu (zasługują one na osobne opracowanie), ponieważ zamierzam skoncentrować się na drugim obszarze jego twórczości, w którym pojawiały się kwestie ekumeniczne i międzywyznaniowe. Obszarem tym była szeroko pojęta myśl słowiańska. Słowiańskie koncepcje zjednoczeniowe były zróżnicowane. Głombik pisał: „Różnice w ujęciu roli katolicyzmu, reformacji, zakonów w ocenie następstw przyjęcia przez Słowian jednej z dwóch gałęzi chrześcijaństwa [wschodniej i zachodniej], w gloryfikowaniu lub w ujemnej ocenie zdobyczy Słowian wyrosłych z ich plemiennych źródeł – to były jedynie egzemplifikacje owych podstawowych orientacji”¹⁷.

2. Idea słowiańska czy idee słowiańskie?

W pracach prof. Głombika możemy spotkać nazwę „idea słowiańska” występującą w liczbie pojedynczej¹⁸. Taka forma może sugerować, że mamy do czynienia z jedną, zwartą i wykrystalizowaną ideą jedności narodów słowiańskich. Tymczasem sam autor – odnosząc się do książki *Idea polskości* Czesława Stanisława Bartnika (1929–2020) – pisał: „Bartnik [...] czytelnikowi zaproponował tekst obiecująco nazwany *Idea polskości*, ale w realizacji okazało się, że chodzi o *idee* składające się na obraz naszego narodowego dziedzictwa”¹⁹. Otóż zastrzeżenie to można odnieść także do własnych prac Głombika. Nazwa „idea słowiańska” również u niego jest nazwą raczej umowną. Denotuje ona zbiór różnych nurtów, które łączyło przeświadczenie o istnieniu wspólnoty narodów słowiańskich i o potrzebie współpracy w jej obrębie. Różnie jednak pojmowano główną zasadę słowiańskiej wspólnoty. Miał nią być rzekomo istniejący jeden naród słowiański (panslawizm), pokrewieństwo językowe, dorobek kulturowy, etos itp. Nie brakowało i takich koncepcji, wedle których fundamentem dla zjednoczenia narodów słowiańskich powinno być prawosławie i zwierzchnictwo Rosji.

Jako czas narodzin słowiańskich koncepcji zjednoczeniowych wskazuje się początek XIX w. Głombik także przyjmował taką chronologię, zwracał jednak

¹⁶ Marceli Kosman. 2006. „«Husycki Tabor» we współczesnych badaniach i tradycji historycznej”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 50: 266.

¹⁷ Głombik. 1996. *Impulsy i zbliżenia*, 71.

¹⁸ Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 35–52; Czesław Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”. *Sofia* 3: 101–118; Czesław Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskiej wspólnocie. W *Narody słowiańskie wobec globalizacji*. Red. Andrzej L. Zacharaiasz, 13–25. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

¹⁹ Czesław Głombik. 1993. „Poszukiwanie idei polskości. W nawiązaniu do książki C.S. Bartnika”. *Przegląd Humanistyczny* 6: 123.

uwagę na pewne antycypacje tych koncepcji, dostrzegalne już w oświeceniu. Obok rosyjskiej odmiany idei słowiańskiej, reprezentowanej m.in. przez Iwana W. Kierejewskiego (1806–1856), Aleksandra S. Chomiakowa (1804–1860), Konstantina S. Aksakowa (1817–1860) oraz innych słowianofilów i panslawistów, nasz autor wymieniał jeszcze wersję polską, czeską, słowacką i bałkańską. Do polskich przedstawicieli zaliczał Hugona Kołłątaja (1750–1812), a także pierwszych polskich słowianoznawców: Wawrzyńca Surowieckiego (1769–1827) i Zoriana Dołęgę-Chodakowskiego (1784–1823). Odmianę czeską, rozwijaną w ramach ruchu odrodzenia narodowego, tworzyli: Josef Dobrovský (1753–1829), Josef Jungmann (1773–1847), František Čelakovský (1799–1876), Jan Evangelista Purkyně (1777–1869), František Palacký (1798–1876). Wśród przedstawicieli słowackiej odmiany idei słowiańskiej Głombik wymieniał: Jana Kollára (1793–1852), Pavola Šafárika (1795–1861) i Ľudovíta Štúra (1815–1856). Wreszcie wersję bałkańską rozwijali: Vuk Karadžić (1878–1864), Jernej Kopitar (1780–1844), Franc Grivec (1878–1963) oraz przedstawiciele chorwackiego iliryzmu²⁰. „Dodać można – pisał Głombik – iż myśl o współpracy międzysłowiańskiej odżywała i zdobywała zwolenników przede wszystkim w okresach wielkich przemian dziejowych, wstrząsów politycznych, zagrożeń i oczekiwania nowych rozwiązań w warunkach zorganizowanego życia społecznego”²¹.

Podana wyżej typologia odmian idei słowiańskiej, dla stworzenia której podstawą były poszczególne nacje (czasem traktowane jako szczepy jednego narodu słowiańskiego), nie była jedyną, jaką posługiwał się nasz autor. Kierując się kryteriami ideowymi, a nie narodowymi, wymieniał trzy główne słowiańskie koncepcje zjednoczeniowe: (1) panslawizm i słowianofilstwo, (2) koncepcję wzajemności słowiańskiej oraz (3) nawiązania do tradycji cyrylo-metodiańskiej. Typologię tę można jeszcze bardziej uogólnić, odróżniając tendencje wschodniosłowiańskie oraz okcydentalistyczne. W tych pierwszych podkreślano potrzebę ukierunkowania świata słowiańskiego na prawosławie i na dziedzictwo Rusi. Słowian zachodnich uważano tu za odpadłych od dawnej, prawosławnej jedności duchowej i postulowano powrót do tak pojętej wspólnoty słowiańskiej. Przedstawiciele tendencji okcydentalistycznych widzieli natomiast potrzebę wiązania kultury słowiańskiej z zachodnioeuropejską²². Orientacją wschodniosłowiańską nasz autor bliżej się nie zajmował. Zwracał jedynie uwagę na to, że przybierała

²⁰ Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 31–40; Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 19–20, 24; Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskiej wspólnocie, 13–15.

²¹ Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 19.

²² Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 24.

ona często postać konserwatywno-utopijną, idealizującą własną tradycję, dążącą „do odbudowy słowiańskiej jedności nie na podstawie jakkolwiek rozumianych idei łaćnińskiej Europy, lecz tylko przez powrót do ducha patriarchalnej Rusi”²³. Przedmiotem zainteresowań Głombika były natomiast dwie inne koncepcje zjednoczeniowe – odwołujące się do wzajemności słowiańskiej oraz do tradycji cyrylo-metodiańskiej.

3. Koncepcja wzajemności słowiańskiej

Autorem, któremu prof. Głombik poświęcił kilka swych prac, był Jan Kollár – słowacki duchowny ewangelicki, poeta (piszący głównie po czesku), teoretyk sławizmu, jeden z przedstawicieli XIX-wiecznego ruchu odrodzenia narodowego Czechów i Słowaków²⁴. Nasz badacz zgłębiał nie tylko samą myśl Kollára, lecz również „polskie kolláriany” – odwołania i nawiązania do słowackiego autora w polskim piśmiennictwie. A nawiązywali do niego m.in.: Adam Mickiewicz (1798–1855), Aleksander Tyszyński (1811–1880), Edward Dembowski (1822–1846), Agaton Giller (1831–1887), Stefan Vrtel-Wierczyński (1886–1963) i Henryk Batowski (1907–1999)²⁵. W niniejszym opracowaniu owe „polskie kolláriany” mają mniejsze znaczenie, natomiast istotniejsze są komentarze naszego autora do głównej kategorii, jaką posługiwał się Kollár – kategorii słowiańskiej wzajemności (*slovanská vzájemnost; slawische Wechselfeitigheit*).

Rozprawa Kollára na temat słowiańskiej wzajemności ukazała się po raz pierwszy w 1835 r. w języku serbskim (w czasopiśmie Serbów węgierskich). Rok później pojawiły się przekłady na język czeski, słowacki i chorwacki. Najbardziej znany stał się jednak przekład niemiecki z 1837 r. (*Ueber die literarische Wechselfeitigheit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*)²⁶. Zaznaczmy od razu, że Kollár nie wypracował kategorii

²³ Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 39–40.

²⁴ Marian Szyjkowski. 1948. *Czeskie odrodzenie w XIX wieku*. Warszawa: Czytelnik; Teresa Zofia Orłoś. 2000. *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*. Kraków: Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie.

²⁵ Czesław Głombik. 1987. „Jestě jednou o ohlasech tvorby Jan Kollára v Polsku”. *Slavia* 56 (4): 383–301; Czesław Głombik. 1988. *Zapomniani krytycy, nieznanzi filozofowie. Rzecz o Aleksandrze Tyszyńskim i Janie Adamskim*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 117–126; Głombik. 1996. *Impulsy i zbliżenia*, 41–71; Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 39–42; Głombik 2000. *Umění zapomínat?*, 39–62; Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 20–23; Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskiej wspólnocie, 15–21.

²⁶ Reprint wydania z 1837 r.: Jan Kollár. 2018. *Ueber die literarische Wechselfeitigheit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (Classic Reprint Series). London: Forgotten Books; polski przekład: *O literackiej wzajemności między różnymi szczepami i narzeczami narodu słowiańskiego*: Jan Kollár. 1954. *Wybór pism*. Oprac. i tłum. Henryk Batowski. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 3–138.

słowiańskiej wzajemności dla potrzeb ruchu ekumenicznego, który wówczas się dopiero rodził, a on sam się węg nie angażował. Priorytetem, jaki przyświecał jego dociekaniom, było zjednoczenie Słowian pomimo różnic wyznaniowych. Słowacki autor pisał: „Wzajemność oznacza zatem wspólne przyjmowanie, wspólną wymianę i wspólne korzystanie. [...] Wzajemność jest również tam możliwa, gdzie w łonie jednego narodu [słowiańskiego] jest więcej religii, organizacji kościelnych i wyznań, gdzie istnieje różnorodność pism i liter, klimatu i krajobrazu, zwyczajów i obyczajów²⁷. Jeżeli więc poglądy Kollára miały mieć jakąś doniosłość ekumeniczną, to kategoria wzajemności musiałaby zostać zreinterpretowana. Elementy takiej reinterpretacji można znaleźć w komentarzach Głombika. Zwrócił on uwagę na to, że nie należy zbyt wąsko rozumieć „literackości” wzajemności w koncepcji Kollára. Uważał, że w określeniu „wzajemność literacka”, występującym w tytule i treści dzieła Kollára *O literackiej wzajemności między różnymi szczepami i narzeczami narodu słowiańskiego*, chodzi o szerszej pojęty dorobek kulturowy narodów słowiańskich. Współdział w tym dorobku może prowadzić do wzbogacenia i twórczego rozwoju całej wspólnoty słowiańskiej. „Dochodząc do właściwego sensu Kollárowej «wzajemności literackiej» – pisał Głombik – należy przyjąć, że dziś odpowiada ona temu, co inaczej, a jednocześnie trafnie, choć nieco później, zwykło się określać dorobkiem kulturalnym narodu i społeczną dostępnością jego dóbr”²⁸.

Katowicki profesor dostrzegał mankamenty koncepcji Kollára: jej romantyczny i marzycielski charakter, panslawizm (uznanie wszystkich Słowian za członków jednego narodu), niedocenywanie różnic wyznaniowych, brak praktycznych wskazań, antyfilozoficzne nastawienie. Pomimo to wracał do idei wzajemności (niekoniecznie tylko literackiej i tylko słowiańskiej) w kontekście współczesnych dyskusji, m.in. na temat globalizacji. Uwolnione od Kollárowych założeń przymioty wzajemności – poznawanie dorobku kulturowego innych środowisk, dostępność i wymiana, wspólne korzystanie z dóbr – zachowują aktualność we współczesnych procesach zjednoczeniowych.

4. Odnowa tradycji cyrylo-metodiańskiej

W pejzażu nurtów żywotnych w krajach słowiańskich w XIX i XX w. wyróżnia się orientacja nawiązująca do dziedzictwa apostołów Słowian – św. św. Cy-

²⁷ Kollár. 1954. *Wybór pism*, 7–8.

²⁸ Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach, 17; por. Głombik. 1996. *Impulsy i zbliżenia*, 55–56; Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 41–42; Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 20–21.

ryla (827–869) i Metodego (815–885). Tradycja cyrylo-metodiańska, licząca sobie wiele wieków, uległa odnowieniu w okresie czeskiego i słowackiego odrodzenia narodowego. Głombik tak pisał o tej orientacji: „Poprzez nawrót do tradycji cyrylo-metodyjskiej zmierzano nie tylko do przybliżenia współczesnym wydarzenia kulturalnego ważnego dla całej Słowiańszczyzny, ale również do poszukiwania dróg ponownego zjednoczenia wszystkich Słowian – zachodnich, południowych i wschodnich – w Kościele powszechnym”²⁹. Przytoczone słowa z jednej strony wskazują na ekumeniczny wymiar tradycji cyrylo-metodiańskiej (inaczej niż było w koncepcji Kollára), z drugiej – sugerują, że ma ona także inne wymiary (polityczne, narodowe, kulturowe). Nasz autor rekonstruował niektóre przejawy jej odnowy: ożywienie kultu św. św. Cyryla i Metodego w archidiecezji ołomuńskiej (koniec XIX w.), założenie Apostolatu Świętych Cyryla i Metodego (1891), powołanie Akademii Welehradzkiej (1904), początek kongresów welehradzkich (1907). Apostolat był stowarzyszeniem o charakterze duszpasterskim, nastawionym na szerzenie kultu Cyryla i Metodego, akademii miała charakter naukowo-badawczy, rekrutujący jednak głównie uczonych katolickich, kongresy natomiast przełamywały bariery wyznaniowe, służyły bowiem spotkaniu teologów katolickich i prawosławnych³⁰.

Postacią o wyjątkowym znaczeniu dla odnowienia tradycji cyrylo-metodiańskiej, ale i dla kształtowania się katolickiego podejścia do ekumenizmu, był Franc Grivec (1878–1963) – słoweński duchowny katolicki, teolog, slawista i bizantolog. Głombik jest bodaj jedynym polskim autorem, który poświęcił mu odrębny artykuł w języku polskim (pisał o nim również po czesku)³¹. Grivec postulował odejście od metody uniatyzmu w relacjach z Kościołem prawosławnym, uważał bowiem uniatyzm za podejście jednostronne, nawracające i rekatolicyzujące. Szukając inspiracji dla działań zjednoczeniowych innych niż uniatyzm, sięgnął po hasło św. Grzegorza Wielkiego: „odzyskać zaszczyty i bogactwa przodków”, które skierowało jego uwagę na wspólne dla Słowian dziedzictwo św. św. Cyryla i Metodego. Punktem odniesienia była dla niego również encyklika Leona XIII *Grande manus* z 1880 r. poświęcona tym świętym. Grivec uznał ich za patronów jedności kościelnej. Jego praca *Sv. Cyril in Metod apostola cerkevne ednosti*, wydana w 1910 r. w Lublanie, była potem rozbudowywana i tłumaczona na inne języki słowiańskie (tłumacze-

²⁹ Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 43; por. Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 24.

³⁰ Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 44–45; Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 24–26; por. Górka. 1995. Od unionizmu do ekumenizmu, 32–33.

³¹ Czesław Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”. *Sofia* 3: 101–118; Czesław Głombik. 2003. „Franc Grivec o rozdelených slovanských kulturach”. *Sbornik Prac Filozofickej Fakulty Brnénске Univerzity* 52: 7–14.

nie polskie ukazało się w 1930 r.)³². Oto krótka charakterystyka słoweńskiego duchownego, pochodząca z artykułu Głombika: „Prowadził długie studia kulturoznawcze nad podzieloną wyznaniowo Słowiańszczyzną, szczególnie zaś bliskie badawczo było mu dzieło apostołów Słowian – Cyryla i Metodego. Interesował się zwłaszcza wpływem, jaki wywarło na rozwój kulturalny oraz wczesną historię ziem słowiańskich. W dziele Cyryla i Metodego dochodził przesłań, które w warunkach XX wieku mogły okazać się przydatne w poszukiwaniu wpięrw zbliżeń, a w dalszej perspektywie utraconych więzi duchowych między Kościołami chrześcijańskimi”³³. Jak wynika z tych słów, Grivec nie przyjmował gotowego modelu jedności Kościołów, a raczej uważał, że model ten dopiero się wyłoni w wyniku wspólnych wysiłków. Słusznie przeto Głombik uznał go za jednego z tych autorów katolickich, którzy przygotowali współczesną myśl ekumeniczną³⁴. Wyróżnił także sugerowane przez Griveca dwa etapy na drodze do jedności. Pierwszym jest zbliżenie się Kościołów do siebie, drugim – poszukiwanie utraconych więzi. Realizacji tych zamierzeń służyć miały kongresy welehradzkie, których jednym z inicjatorów i współorganizatorów był właśnie Grivec.

Siedem kongresów welehradzkich, zorganizowanych w historycznym Velehradzie (Uherské Hradiště na południu Moraw) w latach 1907–1936, miało na celu stworzenie możliwości bezpośredniego spotkania się teologów prawosławnych i katolickich z krajów słowiańskich. Była to prekursorska inicjatywa, odmienna od innych spotkań międzywyznaniowych. Analizując polskie omówienia kongresów, m.in. autorstwa Jana Urbana SJ (1874–1940), Głombik pisał, że „nie sposób oprzeć się wrażeniu, że już, już pojawi się pojęcie ekumenizmu”³⁵. Choć wydaje się, że pojęcie to było na wyciągnięcie ręki („już, już”), to jednak nie pojawiała się ono w komentarzach do kongresów ani w jego materiałach. Kościoły, których przedstawiciele uczestniczyli w kongresach, nie włączyły się jeszcze w ruch ekumeniczny. Jednakże patrząc *ex post*, możemy w założeniach i przebiegu kongresów dostrzec zarys współczesnych postaw ekumenicznych. Katowicki filozof pisał: „To, co miało miejsce w Velehradzie, wyrosło z odnowionej tradycji cyrylo-metodyjskiej i zmierzało do przybliżenia szansy zjednoczenia wyznawców Słowiańszczyzny poprzez refleksję teologiczną oraz studia prawnicze i historyczno-kulturoznawcze. W Velehradzie nie formułowano wią-

³² Franc Grivec. 1930. *ŚŚ. Cyryl i Metody apostołowie Słowian. Z przydaniem encykliki Leona XIII o św. Cyrylu i Metodzie oraz niektórych dowodach czci św. Cyryla i Metodego w Polsce*. Tłum. Jan Korzonkiewicz. Kraków: Księgarnia Krakowska.

³³ Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”, 101–102.

³⁴ Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”, 105, 117.

³⁵ Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 33.

żących opinii dla teologów, wiernych, dla władz kościelnych czy politycznych. Dyskusje i raporty miały ułatwić wzajemne poznanie się stron, by w ten sposób osłabić skrajność historycznie utrwalonych stanowisk³⁶. Ten skondensowany treściowo fragment zawiera najistotniejsze punkty, które Głombik uważał za przejawy postawy ekumenicznej: odwołanie się do wspólnej wiary i wspólnego dziedzictwa cyrylo-metodiańskiego, podjęcie wieloaspektowych badań teoretycznych (teologicznych, historycznych, prawnych, kulturoznawczych), ostrożnie formułowane cele, cierpliwość, pokonywanie uprzedzeń i skrajnych ujęć. Tytuł głównego artykułu naszego autora na temat kongresów welehradzkich, *Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych*, odnosi nie tyle do miejsca, ile do przesłania kongresów. Zawiera też sugestię, że idee welehradzkie zostały zapomniane w późniejszych dziejach narodów i Kościołów Słowiańszczyzny, tymczasem „były one jedną z najbardziej dojrzałych prób realizacji idei jedności słowiańskiej na drodze zacieśniania więzi między dzielącymi Słowian chrześcijańskimi Kościołami, a dziś idee te warte są dobrej pamięci³⁷”.

Temat Velehradu pojawiał się w kilku artykułach Głombika, a detaliczne ustalenia historyczne, nieobecne w opracowaniach innych autorów (udział Polaków w kongresach, polska recepcja, niewykorzystane materiały archiwalne itp.), łączyły się zawsze z przekonaniem, że wzorzec Velehradu może i powinien inspirować współczesne działania oraz postawy ekumeniczne³⁸. W przedstawionych koncepcjach zarysowują się dwa odmienne kierunki dążeń zjednoczeniowych. Kollár podkreślał potrzebę współuczestnictwa w słowiańskim dorobku kulturowym, co mogłoby także prowadzić do zbliżenia wyznań. Kongresom welehradzkim i innym nawiązaniom do tradycji cyrylo-metodiańskiej – odwrotnie – towarzyszyło przekonanie, że zbliżenie wyznań może prowadzić do zacieśnienia więzi pomiędzy narodami słowiańskimi. Te różniące się orientacje nie muszą się wszakże wykluczać.

³⁶ Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 48; por. Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 23–24, 26.

³⁷ Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 26, 33.

³⁸ Głombik. 1996. *Impulsy i zbliżenia*, 55–56; Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 43–48; Głombik. 2001. „Imrich Belejkanic”, 186; Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 33; Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”, 117–118; Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach, 15–17.

5. Utopia czy program?

W końcowym odcinku niniejszego opracowania odwołajmy się znów do słów Leonarda Górki – do pojawiającego się w jego pismach pytania: utopia czy program?³⁹ Dotyczy ono kwestii aktualności tradycji cyrylo-metodiańskiej. Prof. Głombik nie sformułował wprost podobnego pytania pod adresem słowiańskich koncepcji zjednoczeniowych, które uwzględniał i omawiał. Warto je jednak postawić, koncepcje słowiańskie bywały bowiem kwalifikowane jako utopie⁴⁰. Na pewno były nimi jako całościowe wizje wspólnoty narodów słowiańskich. Natomiast niektóre elementy owych koncepcji wcale nie muszą być utopijne i mogą nadal inspirować działania ekumeniczne. Głombik był przede wszystkim badaczem koncepcji słowiańskich, nie zaś działaczem na polu ekumenizmu. Cele badawcze miały u niego priorytet. Pomimo to można w jego pismach wyczytać pewne interesujące dezzyderaty.

Najpierw można wskazać sformułowany przez niego postulat stosowania „szczelniejszych kryteriów” w badaniach kwestii ekumenicznych. Postulat ten można wprost wyczytać w uwagach na temat książki Imricha Belejkaniča *Unionismus ako ekleziologický problém*. Belejkanič, wspomniany już wcześniej teolog prawosławny z Preszowa, analizował problem uniatyzmu (unionizmu) z punktu widzenia historycznego i dogmatycznego. Odnosząc się do tego podejścia, Głombik pisał: „Chciałoby się zauważyć: gdyby na przyczyny podziałów między chrześcijańskimi Kościołami spojrzeć bardziej szczegółowo, a więc i przy wykorzystaniu «szczelniejszych» kryteriów niż tylko dwóch wskazanych [historycznego i dogmatycznego], to czy wtedy – po pierwsze – czynniki różnicujące nie wymagałyby dodatkowego uwzględnienia np. odmienności kulturowych, mentalnych oraz obciążeń psychologicznych jako znakomicie utrudniających porozumienie, a dalej – po wtóre – czy bardziej uważnie przeprowadzone przeglądy nie pozwoliłyby dostrzec także tego, co w historii unionizmu, i to wcale nie tak odległej, należy do jego dobrych doświadczeń, mimo że nie upamiętniły się jakimś spektakularnymi sukcesami?”⁴¹. Postulat ten jest zbieżny z tym, o czym pisał np. Czesław Bartnik, który również zwracał uwagę na rolę pozadoktrynalnych uwarunkowań postawy ekumenicznej. „Postawa ekumenicz-

³⁹ Górka. 2001. *Święci Cyryl i Metody a pojednanie*, 77–83; Górka. 2006. Tradycja cyrylo-metodiańska dziś. Utopia czy program, 93–100.

⁴⁰ Jan Urban. 1909. *Welehradzkie utopie*. Kraków: Drukarnia W. Korneckiego i K. Wojnara; Andrzej Walicki. 1964. *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa: PWN; Górka. 2001. *Święci Cyryl i Metody a pojednanie*, 17–18, 78–79; Paweł Matwiejczuk. 2013. „Utopie ekumeniczne”. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 29 (1–2): 25–37; Cyryl Howorun. 2022. „Ukraińska teologia publiczna kontra teologia polityczna «świata rosyjskiego»”. Tłum. Filip Dankiewicz. *Czterdzieści i Cztery* 13: 41–57; Michał Łuczewski. 2022. „Słowiańska teologia polityczna”. *Czterdzieści i Cztery* 13: 4–34.

⁴¹ Głombik. 2001. „Imrich Belejkanič”, 185.

na – pisał lubelski teolog – jest określona w zasadzie przez doktrynę i teologię własnego wyznania, ale ponadto podlega jeszcze innym uwarunkowaniom: konstytutywnym i funkcjonalnym, apriorycznym i aposteriorycznym, merytorycznym i prakseologicznym, oczywiście negatywnym i pozytywnym”⁴². Autor tych słów wśród pozadoktrynalnych elementów postawy ekumenicznej wymieniał: czynniki osobowościowe, wspólnotowe, kulturowe i etyczne. Uznając słuszność postulatu Głombika i Bartnika, należy jednak stwierdzić, że takie wieloaspektowe podejście do kwestii relacji międzywyznaniowych wymagałoby prowadzenia badań interdyscyplinarnych. Prace skoncentrowane na jednym aspekcie zagadnienia, np. eklezjologicznym, jak to miało miejsce u Belejkanicza, są, rzecz jasna, niezbędne w badaniach ekumenicznych i porównawczych. Głombik bynajmniej nie kwestionował ich wartości. Zawarta w określeniu „szczelniejsze kryteria” sugestia, że podejście jednoaspektowe do zagadnienia jest niezbyt „szczelne”, wskazuje na to tylko, że koncentracja na jednym wybranym aspekcie powoduje, że metodycznie pomija się inne. Gdyby jednak badacz uważał, że takie jednoaspektowe podejście wyczerpuje badanie problemu, wówczas popadałby w redukcjonizm, a Głombik podejście redukcjonistyczne uznawał za nieuprawnione i błędne⁴³. Poszerzenie pola badań i „uszczelnienie” kryteriów najlepiej realizuje się w spotkaniach badaczy reprezentujących różne dyscypliny, lecz zajmujących się tym samym zagadnieniem z własnego punktu widzenia. Jedną zaś z dyscyplin uczestniczących w tak pojętych badaniach ekumenicznych powinna być również historia filozofii nowożytnej. Monumentalne prace takich rodzimych autorów, jak Zbigniew Ogonowski (1924–2018), Leszek Kołakowski (1927–2009), Andrzej Walicki (1930–2020) czy Lech Szczucki (1933–2019) pokazują, że wkład historyków filozofii do badań zagadnień wyznaniowych, międzywyznaniowych i porównawczych może być wkładem istotnym⁴⁴. Dotyczy to także prac

⁴² Czesław Stanisław Bartnik. 1996. „Pozadoktrynalne uwarunkowania postawy religijnej”. W *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*. Red. Wacław Hryniewicz, Jan Sergiusz Gajek, Stanisław Józef Koza, 703. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

⁴³ Czesław Głombik. 1997. *Filozof i pamięć. Refleksje nad dziełem filozoficznym Konstantego Michalskiego w pięćdziesiątą rocznicę śmierci uczonego*. Katowice: Wydawnictwo „Gnome”, 98; Czesław Głombik. 1997. „Księga z mylącym tytułem”. *Śląsk* 3: 58–60.

⁴⁴ Zbigniew Ogonowski. 1996. *Socynianizm a Oświecenie. Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce XVII wieku*. Warszawa: PWN; Zbigniew Ogonowski. 2015. *Socynianizm. Dzieje, poglądy, oddziaływanie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Aspra”; Leszek Kołakowski. 1965. *Świadomość religijna i więź kościelna. Studia nad chrześcijaństwem bezwyznaniowym siedemnastego wieku. Studia i szkice*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN; Lech Szczucki. 1964. *W kręgu konserwatywnej utopii*; Andrzej Walicki. 1983. *Między filozofią, religią i polityką. Studia o myśli epoki polskiego romantyzmu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy; Andrzej Walicki. 2002. *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*. Warszawa: Prószyński i S-ka; Lech Szczucki. 1993. *Nonkonformiści religijni XVI i XVII wieku. Studia i szkice*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN; Lech Szczucki. 2006. *Humanisci, heretycy, inkwizytorzy. Studia z dziejów kultury XVI i XVII wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności; por. Juliusz Domański. 2019. „In memoriam: Zbigniew Ogonowski (1924–2018)”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 63: 315–317; Juliusz Domański. 2020. „Lech Tadeusz Szczucki (1933–2019)”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 64: 333–344; Marek

prof. Głombika. Nie są one wprawdzie tak rozbudowane, jak monografie wymienionych wyżej autorów, zwracają jednak uwagę na zagadnienia zapomniane, niedoceniane i pomijane w opracowaniach ekumenicznych.

Oprócz postulatu omówionego wyżej, dotyczącego podejścia do badań teoretycznych nad kwestiami ekumenicznymi, warto dostrzec jeszcze uwagi kierowane w stronę działań praktycznych. Jedną z takich uwag dotyczy celów działań ekumenicznych. Józef Herbut (1933–2018), filozof, który próbował stworzyć pryncypia logiki ekumenizmu, uważał, że obecne dążenia ekumeniczne nie mają wyraźnie określonego celu, co wpływa na osłabienie ich dynamizmu⁴⁵. Stanowisko Herbuta było zgodne z tradycyjną, teleologiczną koncepcją ludzkiego działania. Zgodnie z nią określenie celu wyznacza kierunki działania i wpływa na dobór środków. Możliwe jest jednak i inne podejście, w którym docenia się samą wspólną drogę, nawet gdy jej cel w punkcie wyjścia nie jest jasno sprecyzowany lub gdy realizuje się na niej tylko cele drobne i częściowe. Takie były założenia np. cenionych przez Głombika kongresów welehradzkich, na których nie określano z góry celów, nie podejmowano też decyzji wiążących zwierzchników kościelnych i teologów. Uważano raczej, że poprzez lepsze poznanie partnerów oraz rewizję własnych zapatrywań i stereotypów może się realizować zbliżenie międzywyznaniowe. Nawiązując do idei słowiańskich i aktualizując je, Głombik pisał: „By nie popaść w fałszywe wyobrażenia i nie poddać się katastroficznym przewidywaniom, potrzebne są kroki małe, ostrożnie podejmowane, pozbawione megalomańskich obciążeń i narodowych ksenofobii, ale nie rezygnujące z aktywnego współuczestnictwa w procesach ogólnoeuropejskich”⁴⁶. Nasz autor jest znany z tego, że w swych badaniach naukowych przywiązywał dużą wagę do szczegółów. Jak widać, cenił również małe i ostrożne kroki w działaniach praktycznych. Dowartościowanie małych kroków i drobnych celów można też uznać za przymiot postawy ekumenicznej.

Użyte w ostatnim cytacie słowo „współuczestnictwo” jest znaczeniowo bliższe „wzajemności”, o której pisał Kollár. Postulat odpowiednio rozumianej wzajemności w kontaktach bilateralnych oraz w szerszych grupach roboczych

Kornat. 2020. „In memoriam: Andrzej Walicki”. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 65 (4): 179–182.

⁴⁵ Józef Herbut. 2002. Ruch ekumeniczny i jego możliwe cele. W *Ad plenam unitatem. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Arcybiskupowi Alfonsowi Nossolowi, Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, z okazji 25-lecia święceń biskupich oraz 70. rocznicy urodzin* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 55). Red. Piotr Jaskóła, Rajmund Porada, 139–144. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego; Józef Herbut. 2006. „O możliwych postaciach ekumenizmu”. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 15 (1): 43–46; por. Kazimierz Marek Wolsza. 2020. „Ecumenical issues in Józef Herbut’s philosophy of religion”. *Studia Oecumenica* 20: 67–88.

⁴⁶ Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach, 21; por. Głombik. 2001. „Imrich Belejkanic”, 185; Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 32.

jest kolejnym elementem, jaki warto wydobyć z pism Głombika. Jeżeli uwzględni się wszystkie założenia Kollárowej koncepcji wzajemności (np. przekonanie o istnieniu jednego narodu słowiańskiego), to trzeba ją uznać za utopię. Sam Kollár dostrzegł utopijność swego programu, tak też oceniali go badacze, w tym Głombik, który określał ów program mianem „romantyczno-utopijnego”⁴⁷. Nasz autor uważał jednak, że zmodyfikowana, poszerzona i uwolniona od utopijnych założeń kategoria wzajemności zasługuje na uwagę, jest „interpretacyjnie nośna” i może być wskazówką w kształtowaniu postaw ekumenicznych. Wzajemność zakłada symetryczność lub wielotorowość relacji łączących uczestników. Chodzi nie tylko o poznanie partnera i jego przekonań doktrynalnych, lecz także o uwzględnienie jego sposobu przeżywania wiary. Kwestia „Innego” mocno wybrzmiewała m.in. w pracach przedstawicieli filozofii dialogu. Jeden z jej badaczy pisał: „W obliczu Innego uświadamiam sobie, że istnieje inna rzeczywistość niż moja, istnieje inny sposób przeżywania wspólnego nam świata bytów. Jest to doświadczenie konstytuujące myślenie dialogiczne, gdyż uprzytamnia mi moją ograniczoność”⁴⁸. Głombik w swych pismach stosował własną terminologię i własną typologię odmian ekumenizmu. Odróżniał m.in.: asymilację, ekumenizm jednotorowy, ekumenizm dialektyczny⁴⁹. Wzajemność odpowiadałaby pojęciu ekumenizmu dialektycznego, którego istotą jest ukierunkowanie na zjednoczenie przy jednoczesnej świadomości różnic zaangażowanych stron. Za jednego z prekursorów ekumenizmu dialektycznego po stronie katolickiej Głombik uznawał katowiczanina Ericha Przywarę SJ (1889–1972), u którego dialektyka jedności i różnic wyrażana była formułą „dynamicznej polaryzacji”⁵⁰.

Ogólny postulat szukania jedności wśród różnorodności jest w działaniach ekumenicznych powszechnie akceptowany. Niezbędne jest jednak dokładniejsze określenie podstawy jedności, z którą mogą współistnieć odmienności. Głombik poruszył ten problem w odniesieniu nie tylko do działań ekumenicznych i integracyjnych, lecz także w stosunku do filozoficznej wspólnoty narodów słowiańskich. Zwróćmy najpierw uwagę na to, jak interpretował zagadnienie *unitas in varietate* w odniesieniu do filozofii słowiańskiej. Otóż filozofia ta nie może się odrywać od filozofii w ogóle, czyli od klasycznych problemów filozoficznych.

⁴⁷ Głombik. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”, 22; por. Górka. 2001. *Święci Cyryl i Metody a pojednanie*, 17–18, 78.

⁴⁸ Joachim Piecuch. 2009. „Czym jest filozofia dialogu?”. *Studia Paradayskie* 19: 73.

⁴⁹ Głombik. 1997. *Filozof i pamięć*, 99; Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”, 117.

⁵⁰ Czesław Głombik. 1994. *Tomizm czasów nadziei. Słowiańskie kongresy tomistyczne. Praga 1932 – Poznań 1934*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 147–150; Głombik. 1997. *Filozof i pamięć*, 98–107; Czesław Głombik. 2015. *Eucken i milczenie czasu. Z historii polskich odczytań filozofa noblisty*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 240–246; por. Benjamin Dahlke. 2010. Przywara Erich. W *Personenlexikon Ökumene. Im Auftrag des Johann-Adam-Möhler Instituts für Ökumenik*. Red. Jörg Ernesti, Wolfgang Thönissen, 183–184. Freiburg – Basel – Wien: Verlag Herder.

Natomiast przynależność do słowiańskiego kręgu kulturowego i wzajemne oddziaływania wewnątrz tego kręgu (detailedly rekonstruowane przez Głombika) mogą nadawać tej filozofii specyficzny koloryt. Profesor pisał: „Troska o myśl słowiańską musi być jednocześnie kojarzona z przynależnością do dziedzictwa Europy, a to wymaga umiejętnego poruszania się – i bycia obecnym – w różnych przestrzeniach kulturowych”⁵¹. I nieco dalej: „Nie jest natomiast tak, by wielkość i ważność sformułowanej idei miała wynikać z jej słowiańskiego rodowodu oraz słowiańskości jak bądź pojętej. Tylko taka filozofia, wyrastająca z fundamentalnych, klasycznych pytań i problemów filozofii, choć po nowemu formułowanych i wyrażających się w zróżnicowanych odpowiedziach, jest – tak sędzę – oczekiwana z naszej strony w jednoczącej się Europie”⁵². *Mutatis mutandis* można te uwagi odnieść także do innych niż filozoficzna wspólnot, w których występuje dialektyka jedności i różnorodności. Ceniąc słowiańską (lub inną) tożsamość, nie można wszakże tracić z oczu spraw szerszych, różnych „przestrzeni”, w których trzeba się poruszać z otwartością, przenikliwością i zdolnością absorbowania nowych treści.

W dążeniach zmierzających do zbliżenia wyznań chrześcijańskich Głombik dostrzegał (oprócz innych elementów) przede wszystkim potrzebę istotowego odnowienia chrześcijaństwa, powrotu do wiary ewangelicznej, porzucania łatwego samouspokojenia się chrześcijan różnych wyznań. Zwracał zatem uwagę na znaczenie ekumenizmu duchowego. Dekret o ekumenizmie II Soboru Watykańskiego, uznając ekumenizm duchowy za „duszę” ekumenizmu, wymieniał jego przejawy: wewnętrzną przemianę, nowość ducha, braterską wspaniałość ducha, nawrócenie serca, świętość życia (DE 7–8)⁵³. A oto wypowiedź Głombika, podkreślająca znaczenie odnowy duchowej w działaniach ekumenicznych: „Z ekumenizmem w jego współczesnym rozumieniu treściowym związana jest również idea duchowej odnowy chrześcijan w ich wspólnym poszukiwaniu nie tylko sposobów praktykowania wiary, ale także wspólnotowego myślenia o jednym Kościele. [...] Być może, iż we współczesnym świecie pełnym przejawów kryzysu publicznej religijności, także w trudnych doświadczeniach będących udziałem Kościołów lokalnych [...], mocniejsze akcentowanie przez wspólnoty chrześcijańskie ich najgłębszej podstawy, jaką jest *fides Christi*, pozwoliłoby przygotować je – przez ruch ekumeniczny – na spotkanie ze światem, w którym

⁵¹ Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach, 20.

⁵² Głombik. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach, 25.

⁵³ Stanisław Nagy. 1985. *Kościół na drogach jedności*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 227–241; Alfons Skowronek. 1996. Próba określenia ekumenizmu. W *Ku chrześcijaństwo jutra*, 32–34.

chrześcijaństwo musi okazać się istotowo odnowione, a nie tylko wolne od komunistycznych zniekształceń i postkomunistycznych obrachunków, przewin popełnionych [...] tylko przez «tych drugich»⁵⁴. Słowa te są wymowne. Pochodzą przecież od przenikliwej osoby postronnej, od badacza, który nie brał czynnego udziału w działaniach ekumenicznych, a był raczej zewnętrznym obserwatorem życia kościelnego różnych wyznań.

Dorobek prof. Czesława Głombika jest, jak dotąd, dość słabo przyswojony w piśmiennictwie ekumenicznym. Niniejsze opracowanie jest bodaj pierwszą próbą syntezy tych wątków twórczości zasłużonego badacza, które mogą zainteresować historyków ruchu ekumenicznego, przedstawicieli teologii ekumenicznej oraz aktywnych uczestników działań ekumenicznych i integracyjnych. Możliwe, że jeszcze przed nami jest teologiczna recepcja jego prac, kontynuacja niektórych wątków i dyskusja z poglądami na kwestie ekumeniczne. Profesor zawsze preferował postawę otwartą i potrafił skupiać wokół siebie ludzi z różnych pokoleń, często o odmiennych zapatrywaniach. Swą postawę – człowieka i badacza – sam scharakteryzował następująco: „Jeżeli o coś specjalnie dbałem, to o to, by okna były otwarte, a drzwi dostępne. Na korytarzach, w salach, audytoriach; poszukiwałem w ten sposób miejsca dla wartości najcenniejszych w tych murach [uczelni]: dla siły wyobraźni, odwagi myślenia, dla polotu słowa i pasji pracy”⁵⁵.

References

- Bartnik Czesław Stanisław. 1996. Pozadoktrynalne uwarunkowania postawy religijnej. W *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*. Red. Wacław Hryniewicz, Jan Sergiusz Gajek, Stanisław Józef Koza, 703–712. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Belejkanic Imrich. 1999. *Unionizmus ako ekzeziologický problém*. Prešov: Pravoslavná Bogoslovská Fakulta Prešovskej Univerzity v Prešove.
- Budniak Józef. 1994. *Duchowość chrześcijańska i tło religijno-społeczne działalności J. Sarkandra*. Katowice: Wydział Nauk Społecznych 1994 (maszynopis).
- Budniak Józef. 1995. *Jan Sarkander patron jednoczącej się Europy*. Bytom – Cieszyn: Wydawnictwo „4K”.
- Budniak Józef. 2009. *Jednoczeni w różnorodności. Tradycja cyrylo-metodiańska jako paradygmat pojednania Kościołów, kultur i narodów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

⁵⁴ Głombik. 2001. „Imrich Belejkanic”, 185–186; por. Głombik. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej, 44; Głombik. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”, 101–102.

⁵⁵ Czesław Głombik. 2006. „Szkoly w nauce i kultura intelektualna”. AE-Forum. Biuletyn Akademii Ekonomicznej w Katowicach 19: 7.

- Dahlke Benjamin. 2010. Przywara Erich. W *Personenlexikon Ökumene. Im Auftrag des Johann-Adam-Möhler Instituts für Ökumenik*. Red. Jörg Ernesti, Wolfgang Thönissen, 183–184. Freiburg – Basel – Wien: Verlag Herder.
- Domański Juliusz. 2019. „In memoriam: Zbigniew Ogonowski (1924–2018)”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 63: 315–317.
- Domański Juliusz. 2020. „Lech Tadeusz Szczucki (1933–2019)”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 64: 333–344.
- Dupkala Rudolf. 1999. *Prešovská škola. Filozofia na evanjelickom kolégiu v Prešove*, Prešov: Mana Con.
- Dupkala Rudolf. 2004. Racjonalność i wiara w dziejach filozofii słowackiej. Tłum. Bogusław Szubert. W *Z prac badawczych współczesnych filozofów słowackich*. Red. Czesław Głombik, 18–39. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dupkala Rudolf. 2021. „Philosophy at the Evangelical College in Prešov in the Contexts of European Intellectual Development”. *Studia z Historii Filozofii* 12 (4): 65–81.
- Głombik Czesław. 1982. *Metafizyka kultury. Grabmann – Maritain – neoscholastyka polska*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Głombik Czesław. 1984. „Krakowskie kontakty filozoficzne Oldřicha Kramářa”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 30: 319–338.
- Głombik Czesław. 1987. „Jěště jednou o ohlasech tvorby Jana Kollára v Polsku”. *Slavia* 56 (4): 383–391.
- Głombik Czesław. 1988. *Zapomniani krytycy, nieznaní filozofowie. Rzecz o Aleksandrze Tyszyńskim i Janie Adamskim*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Głombik Czesław. 1993. „Poszukiwanie idei polskości. W nawiązaniu do książki C.S. Bartnika”. *Przegląd Humanistyczny* 6: 121–129.
- Głombik Czesław. 1994. *Tomizm czasów nadziei. Słowiańskie kongresy tomistyczne. Praga 1932 – Poznań 1934*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Głombik Czesław. 1995. Dnešní diskuse o Husovi v Polsku. W *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia, konaného 22–26 září 1993 v Bayreuthu*. Red. Jan Blahoslav Lášek, Jan Liguš, 246–248. Praha: Česká Křesťanská Akademie.
- Głombik Czesław. 1995. „Hus in der polnischen Forschung der letzten Jahrzehnte”. *Theologische Zeitschrift* 51: 224–238.
- Głombik Czesław. 1995. *Český novotomismus třicátých let. Iniciativy – kulturní context – polemiky*. Olomouc: Vydání Votobia.
- Głombik Czesław. 1995. „Pokoncilní hlas polského teologa v Husové věci”. *Theologická Revue* 6: 91–92.
- Głombik Czesław. 1996. *Impulsy i zbliżenia. Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Głombik Czesław. 1997. Die aktuelle Hus-Diskussion in Polen. W *Jan Hus: Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Vorträge des internationalen Symposiums in Bayreuth vom 22. bis 26. September 1993*. Red. Ferdinand Seibt, 411–413. München: Oldenbourg.

- Głombik Czesław. 1997. *Filozof i pamięć. Refleksje nad dziełem filozoficznym Konstantego Michalskiego w pięćdziesiątą rocznicę śmierci uczonego*. Katowice: Wydawnictwo „Gnome”.
- Głombik Czesław. 1997. „Księga z mylącym tytułem”. *Śląsk* 3: 58–60.
- Głombik Czesław. 1998. Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej. W *Ksiądz kardynał dr August Hlond Prymas Polski. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*. Red. Józef Śliwioł, 35–52. Katowice: Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walerego Roździeńskiego.
- Głombik Czesław. 2000. *Umění zapomínat? Dějiny vztahů české a polské filozofie*. Olomouc: Wydání Votobia.
- Głombik Czesław. 2001. „Imrich Belejkanic: Unionizmus ako ekleziologický problém. Prešov: Vydavateľstvo Pravoslavnej Bogosloveckej Fakulty Prešovskej Univerzity v Prešove 1999, 180 s.”. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 17 (2): 183–186.
- Głombik Czesław. 2001. „Velehrad – zapomniane centrum słowiańskich spotkań ekumenicznych”. *Sofia* 1: 18–33.
- Głombik Czesław. 2003. „Franc Grivec i słowiańska myśl zjednoczeniowa”. *Sofia* 3: 101–118.
- Głombik Czesław. 2003. „Franc Grivec o rozdelených slovanských kulturach”. *Sbornik Prac Filozofickej Fakulty Brnënskej Univerzity* 52: 7–14.
- Głombik Czesław. 2003. Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach. W *Narody słowiańskie wobec globalizacji*. Red. Andrzej L. Zachariasz, 13–25. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Głombik Czesław. 2004. Uniwersytecki Preszów i polsko-słowackie spotkania filozoficzne. Wprowadzenie. W *Z badań współczesnych filozofów słowackich*. Red. Czesław Głombik, 7–17. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Głombik Czesław. 2006. „Szkoły w nauce i kultura intelektualna”. *AE-Forum. Biuletyn Akademii Ekonomicznej w Katowicach* 19: 4–7.
- Głombik Czesław. 2013. „Młady Heidegger a Aristoteles – prameň fenomenologických inšpirácií (Brentano a Braig)”. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae* 38: 71–93.
- Głombik Czesław. 2015. *Eucken i milczenie czasu. Z historii polskich odczytań filozofa noblisty*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Górka Leonard. 1970. „Początki ruchu ekumenicznego na Słowiańszczyźnie w XIX w. i na początku XX wieku”. *Collectanea Theologica* 40 (2): 137–141.
- Górka Leonard. 1978. Ekumeniczne znaczenie kongresów welehradzkich 1907–1936. W *Służbie Słowa Bożego*. Red. Roman Malek, Waldemar Wesoły, 89–100. Płock – Pieniężno: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Górka Leonard. 1982. *Doktryna ekumeniczna kongresów welehradzkich (1907–1946). Studium z zakresu historii katolickiej myśli ekumenicznej* (Studia Ekumeniczne, 1). Warszawa: Wydawnictwo ATK.
- Górka Leonard. 1993. „Słowiański kontekst ekumenizmu”. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 14: 203–218.

- Górka Leonard. 1995. *Dziedzictwo ojców. Ekumeniczny charakter tradycji welehradzkiej*. Warszawa: Verbinum.
- Górka Leonard. 1995. Od unionizmu do ekumenizmu. Ewolucja myśli ekumenicznej w Kościele rzymskokatolickim. W *Kościół czy Kościół. Wybrane zagadnienia z ekumenizmu*. Red. Leonard Górka, Stanisław Celestyn Napiórkowski, 19–148. Warszawa: Verbinum.
- Górka Leonard. 1999. U podstaw jedności europejskiej. Istotne wartości cyrylo-metodiańskiej tradycji. W *W służbie wartościom. Księga pamiątkowa poświęcona Księdzu Biskupowi Profesorowi dr. hab. Kazimierzowi Ryczanowi z okazji 60-lecia urodzin*. Red. Ryszard Kamiński, Stanisław Bielecki, 191–198. Kielce: Wydawnictwo „Jedność”.
- Górka Leonard. 2001. *Święci Cyryl i Metody a pojednanie. Słowiańskie dziedzictwo w służbie jedności Kościołów i narodów*. Warszawa – Lublin: Wydawnictwo Księży Marianów.
- Górka Leonard. 2006. Tradycja cyrylo-metodiańska dziś. Utopia czy program. W *Pojednanie drogą Kościoła. Dziesięciolecie encykliki „Ut unum sint”*. Red. Józef Budniak, 93–100. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Górka Leonard. 2006–2007. „Welehrad – symbol pojednania. W setną rocznicę inicjacji Kongresów Welehradzkich (1907–2007)”. *Roczniki Teologiczne* 53–54: 73–86.
- Grivec Franc. 1930. *ŚŚ. Cyryl i Metody apostołowie Słowian. Z przydaniem encykliki Leona XIII o św. Cyrylu i Metodym oraz niektórych dowodach czci św. Cyryla i Metodego w Polsce*. Tłum. Jan Korzonkiewicz. Kraków: Księgarnia Krakowska.
- Herbut Józef. 2002. Ruch ekumeniczny i jego możliwe cele. W *Ad plenam unitatem. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Arcybiskupowi Alfonsowi Nossolowi, Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, z okazji 25-lecia święceń biskupich oraz 70. rocznicy urodzin* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 55). Red. Piotr Jaskóła, Rajmund Porada, 139–144. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Herbut Józef. 2006. „O możliwych postaciach ekumenizmu”. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 15 (1): 43–46
- Howorun Cyryl. 2022. „Ukraińska teologia publiczna kontra teologia polityczna «świata rosyjskiego»”. Tłum. Filip Dankiewicz. *Czterdzieści i Cztery* 13: 41–57.
- Kollár Jan. 1954. *Wybór pism*. Tłum. Henryk Batowski. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Kollár Jan. 2018. *Ueber die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (Classic Reprint Series). London: Forgotten Books.
- Kołąkowski Leszek. 1965. *Świadomość religijna i więź kościelna. Studia nad chrześcijaństwem bezwyznaniowym siedemnastego wieku*. Warszawa: PWN.
- Kornat Marek. 2020. „In memoriam: Andrzej Walicki”. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 65 (4): 179–182.
- Kosman Marcei. 2006. „«Husycki Tabor» we współczesnych badaniach i tradycji historycznej”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 50: 263–271.
- Łuczewski Michał. „Słowiańska teologia polityczna”. *Czterdzieści i Cztery* 13: 4–34.

- Matwiejczuk Paweł. 2013. „Utopie ekumeniczne”. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 29 (1–2): 25–37.
- Nagy Stanisław. 1985. *Kościół na drogach jedności*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Ogonowski Zbigniew. 1996. *Socynianizm a Oświecenie. Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce XVII wieku*. Warszawa: PWN.
- Ogonowski Zbigniew. 2015. *Socynianizm. Dzieje, poglądy, oddziaływanie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Aspra”.
- Orłóś Teresa Zofia. 2000. *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*. Kraków: Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie.
- Piecuch Joachim. 2009. „Czym jest filozofia dialogu?”. *Studia Paradayskie* 19: 67–78.
- Rembierz Marek. 2006. „Prof. zw. dr hab. Czesław Głombik doktorem *honoris causa* Uniwersytetu Pałackiego w Ołomuńcu”. *Ruch Filozoficzny* 63 (4): 549–554.
- Skowronek Alfons. 1996. Próba określenia ekumenizmu. W *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*. Red. Waław Hryniewicz, Jan Sergiusz Gajek, Stanisław Józef Koza, 27–37. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Swieżawski Stefan. 1986. „Jan Hus – heretyk czy prekursor *Vaticanum Secundum*?”. *Tygodnik Powszechny* 40 (6): 1–2.
- Swieżawski Stefan. 1993. *Istnienie i tajemnica*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Szczucki Lech. 1993. *Nonkonformiści religijni XVI i XVII wieku. Studia i szkice*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Szczucki Lech. 2006. *Humanisci, heretycy, inkwizytorzy. Studia z dziejów kultury XVI i XVII wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Szykowski Marian. 1948. *Czeskie odrodzenie w XIX wieku*. Warszawa: Czytelnik.
- Urban Jan. 1909. *Welehradzkie utopie*. Kraków: Drukarnia W. Korneckiego i K. Wojnara.
- Walicki Andrzej. 1964. *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa: PWN.
- Walicki Andrzej. 1983. *Między filozofią, religią i polityką. Studia o myśli epoki polskiego romantyzmu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Walicki Andrzej. 2002. *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Wolsza Kazimierz Marek. 2020. „Ecumenical issues in Józef Herbut’s philosophy of religion”. *Studia Oecumenica* 20: 67–88.
- Zouhar Jan. 2005. Czesław Głombik a česká filozofie. W *Filozofia i czas przeszły. Profesorowi Czesławowi Głombikowi w 70. rocznicę urodzin*. Red. Barbara Szotek, Andrzej J. Noras, 32–37. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.